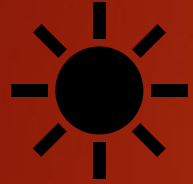

METSÄLÄPPÄLAISTEN

KIELELLISET

JÄLJET

METSÄLÄPPÄLAISPÄIVÄT 2018

JAAKKO HÄKKINEN

KITTILÄ 7.-8.7.

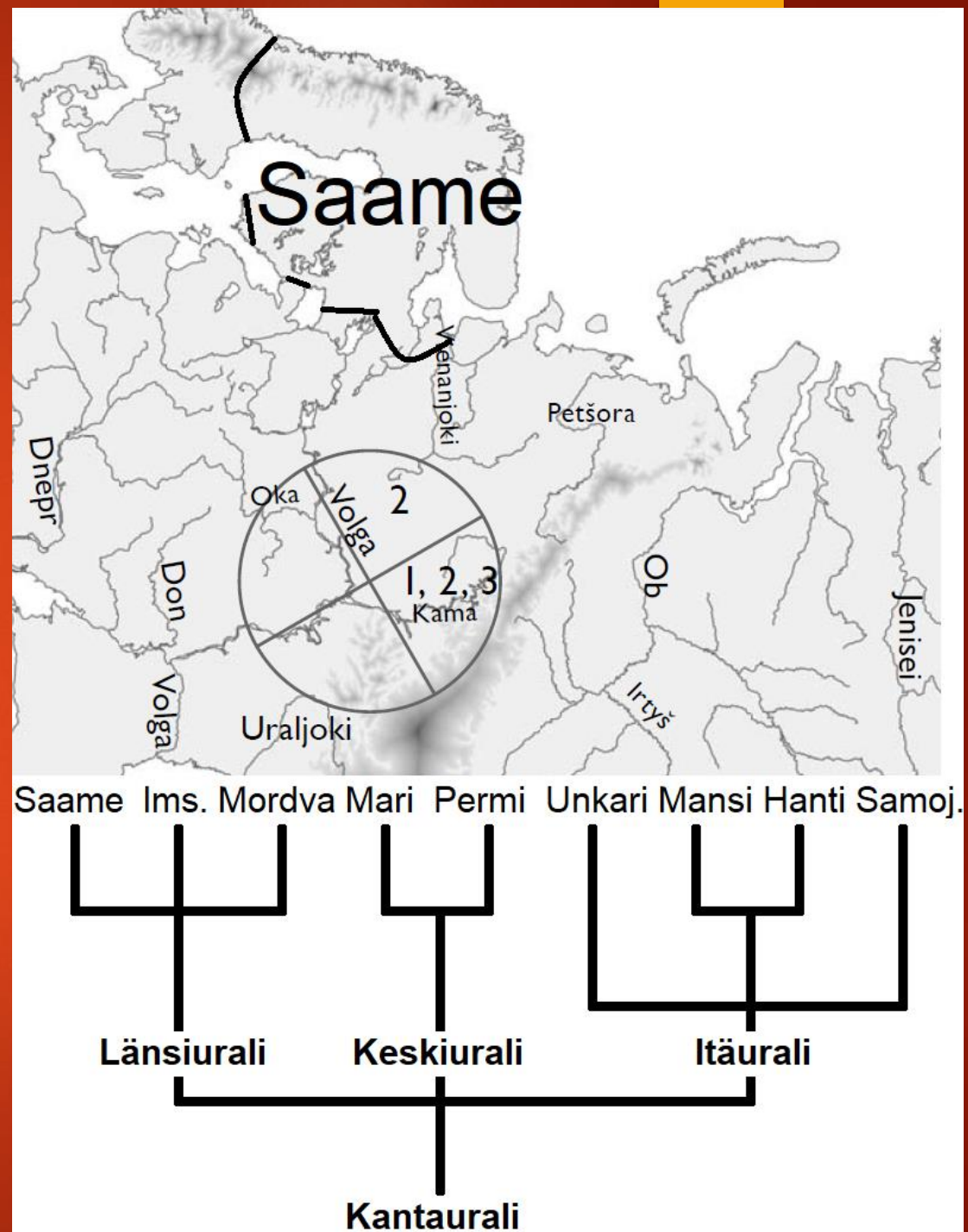
WWW.ELISANET.FI/ALKUPERA/KEMINSAAME.PDF

Esityksen sisältö

1. Mikä keminsaame? ...s. 3
2. Miksi minä? ...s. 6
3. Aiempi tutkimus ...s. 7
4. Äännehistoria menetelmänä ...s.10
5. Keminsaamen jäljet ...s.14
6. Tulokset: keminsaamen murteet ...s.20
7. Sovellus: lainasanat ja paikannimet ...s.26
8. Keminsaamen henkiinherätys? ...s.45
9. Lähteet ...s.50

1. Mikä keminsaame?

- ▶ Saame on uralilaisen kielikunnan kielihaara, joka polveutuu länsiuralilaisesta kantamurteesta. (Häkkinen 2007)
- ▶ Kantaauralia puhuttiin Kamanseudulla. (Häkkinen 2009)
- ▶ 2000-luvun paikannimitutkimus on vahvistanut, että saamea on aiemmin puhuttu koko Suomessa; lounaisrannikko epävarma. (Aikio 2003; 2007)

Vyöhyke	Lapinkylät	Saamelaismurre	Kielen tila/jäljet
3. pohjoinen: lähes suomalaistui 1900-	Inari	Inarinsaame	Elävä kieli
2. keskinen: suomalaistui 1800-luvulla	Kittilä, Sodankylä, Sompio, Kemikylä, Kuolajärvi	Kittilän-, sodankylän-, sompion-, savukosken-, kemijärven-, kuolajärvensaame	Kielennäytteitä; lainasanoja suomalaismurteisiin; paikanimiä
1. eteläinen: suomalaistui 1700-luvulla	Kitka, Maanselkä	Kuusamonsaame	Lainasanoja; paikanimiä

2. Miksi minä?

1. Äitini esivanhemmissa on Sodankylän ja Kittilän vanhoja lapinsukuja.
2. Olen erikoistunut äännehistoriaan (FM 2007 HY: suom.-ugr. kielentutkimus).
  - ▶ Kantaauralin murteutuminen (2007); ural.-ieur. kontaktit (2009); saamen, ims. ja germaanin kontaktit (2010); uralilais-jukagiir. kontaktit (2012).
  - ▶ Valmistelen tieteellistä tietokirjaa, työnimenä *Keminsaamen murteet ja saamen synty*.

Inkeri Kaukonen s. 11.5.1764 Kittilä
Juhani Alajeesiö s. 1.11.1764 Kittilä
Margareta Tepsa s. 24.6.1748
Matti Pumpanen s. 1.11.1746
Anna Värriö s. 4.4.1754 Kemikylä
Matti Syväjärvi s. 9.2.1742 Kittilä
Klaara Heckman s. 25.7.1742 Kemijärvi
Olli Kairavuopio s. 14.4.1742
Elina Juhanintytär s. 23.3.1724
Heikki Tepsa s. 8.7.1724
Kaarina Ollintytär s. 18.1.1726
Matti Aska s. 24.2.1715
Elina Mäkilä s. 12.8.1757 Kittilä
Juhani Pulli s. 9.3.1754 Kittilä
Malin Kierinki s. 18.5.1750
Olavi Sassali s. 29.7.1751

3. Aiempi tutkimus

1918 ilmestyneessä Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa XXX artikkelit:

- ▶ T. I. Itkonen ja F. Äimä: ”Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapinmurteista.”
- ▶ Frans Äimä: ”Äänneopillinen katsaus Sompion ja Kuolajärven lapinmurteisiin.”
- ▶ Vertasivat lähinnä inarin- ja koltansaameen.
- ▶ Havaittivat murteiden selvän erilaisuuden.

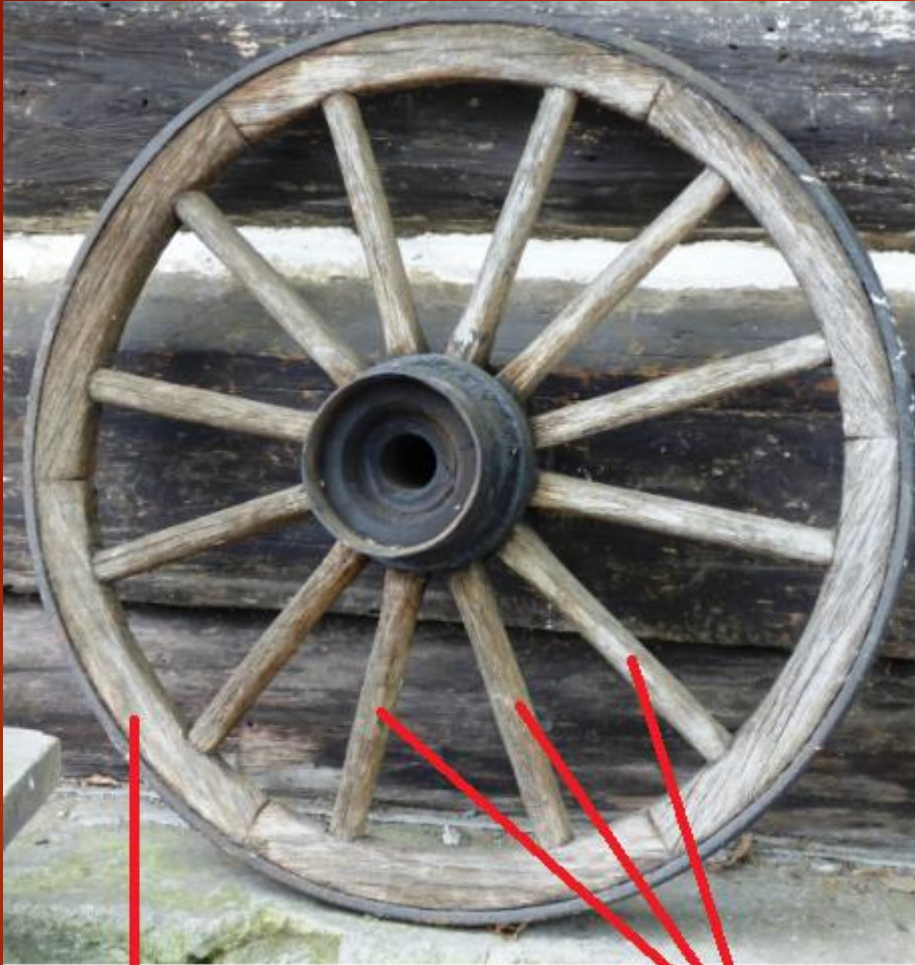
1933 ilmestyneessä Suomi-sarjan 5. jakson 16. osassa:

- ▶ T. I. Itkonen: ”Kolme E. Lönnrotin muistiinpanemaa lappalaista joikua.”
- ▶ Savukoskensame jakoi piirteitä sompion- ja kuola-järvensaamen kanssa, ollen kuitenkin omanlaisensa.

1940 Virittäjä-lehdessä:

- ▶ E. Itkonen: ”Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä.”

Kokonaiskuva keminsaamen murteista ja niiden suhteista eläviin saamelaiskieliin jäi kuitenkin selvittämättä.

Kantasaame Saamelais-
kieliä

- ▶ Tietämys kantasaamesta on lisääntynyt sadassa vuodessa.
- ▶ Pyörää ei silti tarvitse keksiä uudelleen – riittää, että sijoitetaan uudet puolat oikeisiin kohtiin.

4. Äännehistoria menetelmänä

- ▶ Äännehistoria pyrkii ennallistamaan (rekonstruoidaan) nykyisen vaihtelun takana olevan lähtötilanteen.
- ▶ Voidaan vertailla yhden kielen murteita, sukulaiskieliä tai kontaktissa olleita kieliä.
- ▶ Äännehistoria on ainoa menetelmä, jolla voidaan erotella kielen sanaston eri-ikäiset kerrostumat ja jolla saadaan niukasta sana-aineistosta selvitettyä kielten sukulaisuussuhteet.

1. Sisäinen rekonstruktio: miksi taipuu

vesi : veden : vetenä ?

Vaihtelematon lähtötaso suunnilleen:

*vete : *vete-n : *vete-nä

2. Vertailu sukukieliin:

ersämordva *ved'* ~ pohj.mansi *wit* ~

tundranenetsi *yiq* jne.

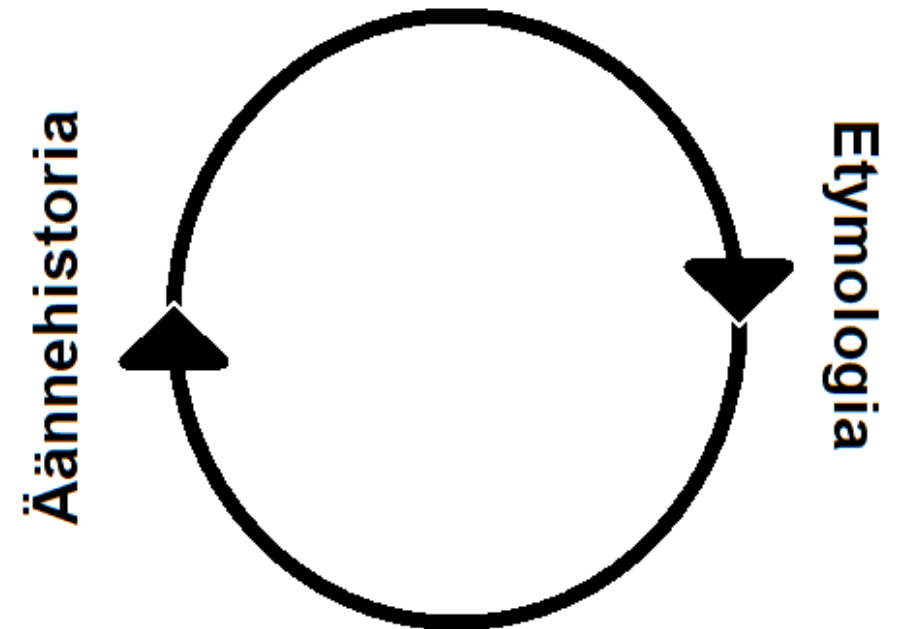
= **Kantauraliin** rekonstruoidaan **weti*

- ▶ Sama vastaavuus vanhoissa sanoissa: *kaksi : kahden, laksi : lahden, läksi : lähden (lähteä), susi : suden, kesi : keden, mesi : meden, käsi : käden.*
- ▶ Etäsukukielissä näissä on *t*-aines (inarins. *kietâ : kiedâ* 'käsi : käden'), joten kantasuomessa on tapahtunut äänteenmuutos **ti > *si* (*t* muuttui *s*:ksi *i*:n edellä).
- ▶ Nuorissa lainasanoissa vanhoja äänteenmuutoksia ei ole tapahtunut:
vati : vadin, ei **vasi : **vaden
← (muinais)ruotsin *fat* 'vati, kulho'

Äännehistoria ↔ etymologia

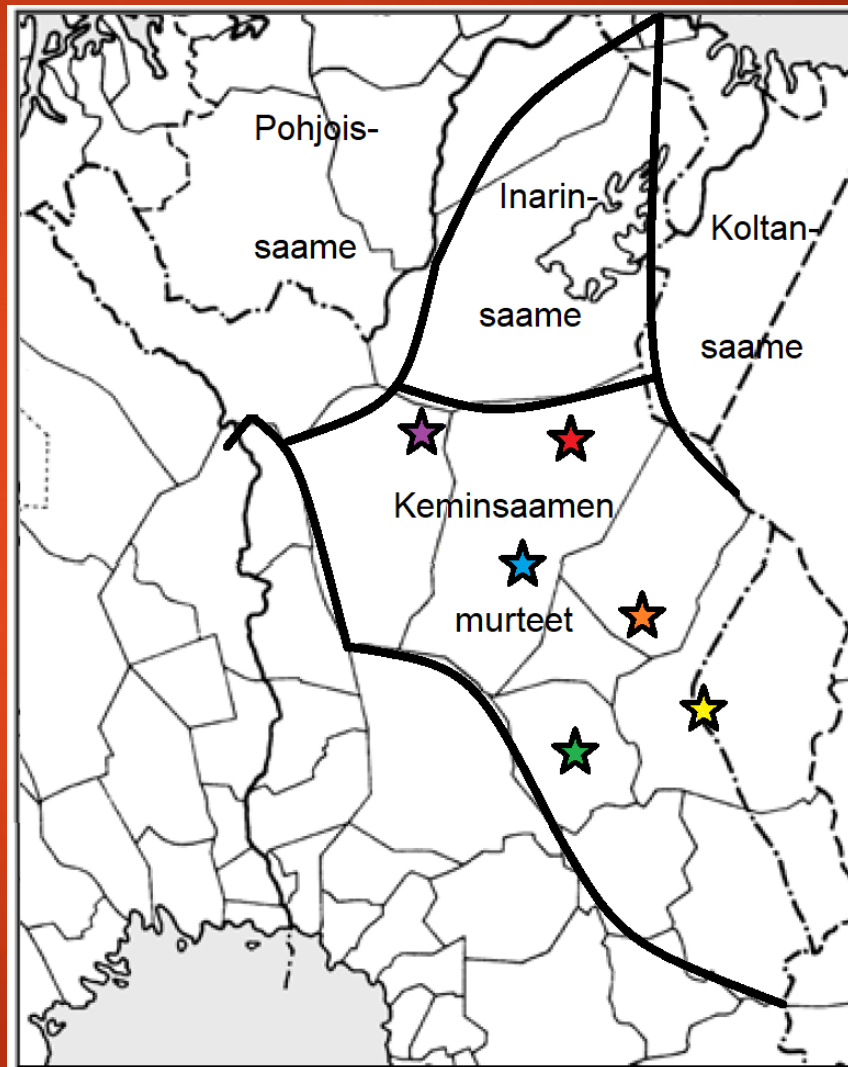
- ▶ Äännehistoria tarvitsee materiaalia, ja sitä tuottavat sanastontutkimus ja nimistöntutkimus.
- ▶ **Etymologia** = 1) sanan/nimen alkuperä ja 2) sen tutkimus. (Mistä kielestä? Minkä ikäinen laina?)
- ▶ Äännehistorian tulokset tuottavat vuorostaan uusia johtolankoja sanaston- ja nimistöntutkimukselle.

Historiallisen kielitieteen kehä

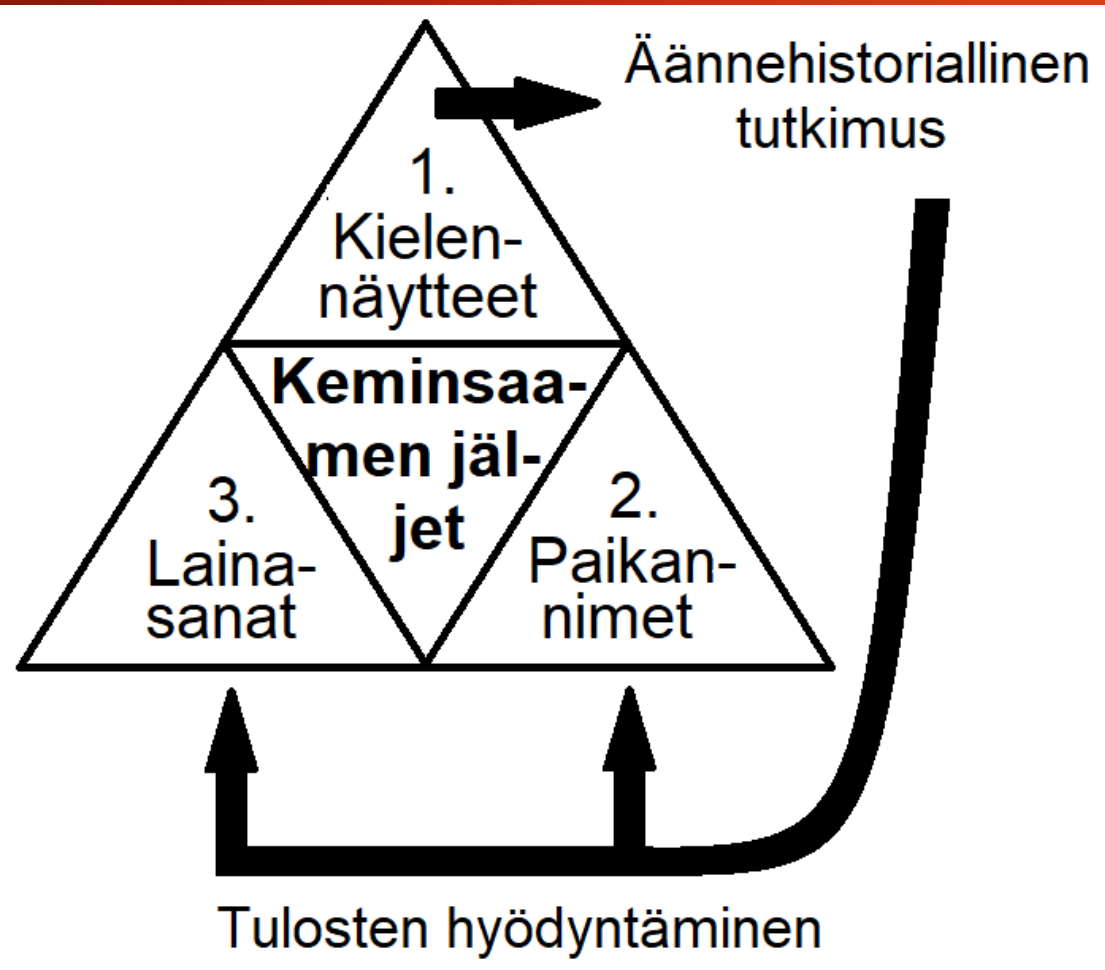
5. Keminsaamen jäljet

1. Kielennäytteet (ei "kirkkosaamea") →
2. Paikannimet
3. Lainasanat suomen kieleen

Kerätyt keminsaamelaiset kielennäytteet

- ★ Savukoski: Lönnrot 1841
- ★ Sodankylä: Sirma 1673, 1710-luku
- ★ Kittilä A ja B: Fellman 1820
- ★ Kuolajärvi: Sjögren/Fellman 1820
- ★ Kemijärvi: Fellman 1820
- ★ Sompio: Sjögren 1820

Kielennäytteet

Sodankylänsaame:
*"Kulnasatz niråsam
 ågås joå aufas
 jordee skåde..."*

Sompionsaame
 Savukoskensaame
 jne.

Äännevastaavuudet

<u>Kantasaame</u>	>	Sod
*jävrē 'järvi'	>	jaur, javra
*åpē 'suo'	>	abeide 'aapoja'
*pācē- 'jäädä'	>	patzå 'jää'
= S *ā-ē > Sod a-		
= S *ā-ē > Som ä-		
= S *ā-ē > Sav ä-		

Ensimmäisen asteen aineisto: kerätyt kielennäytteet

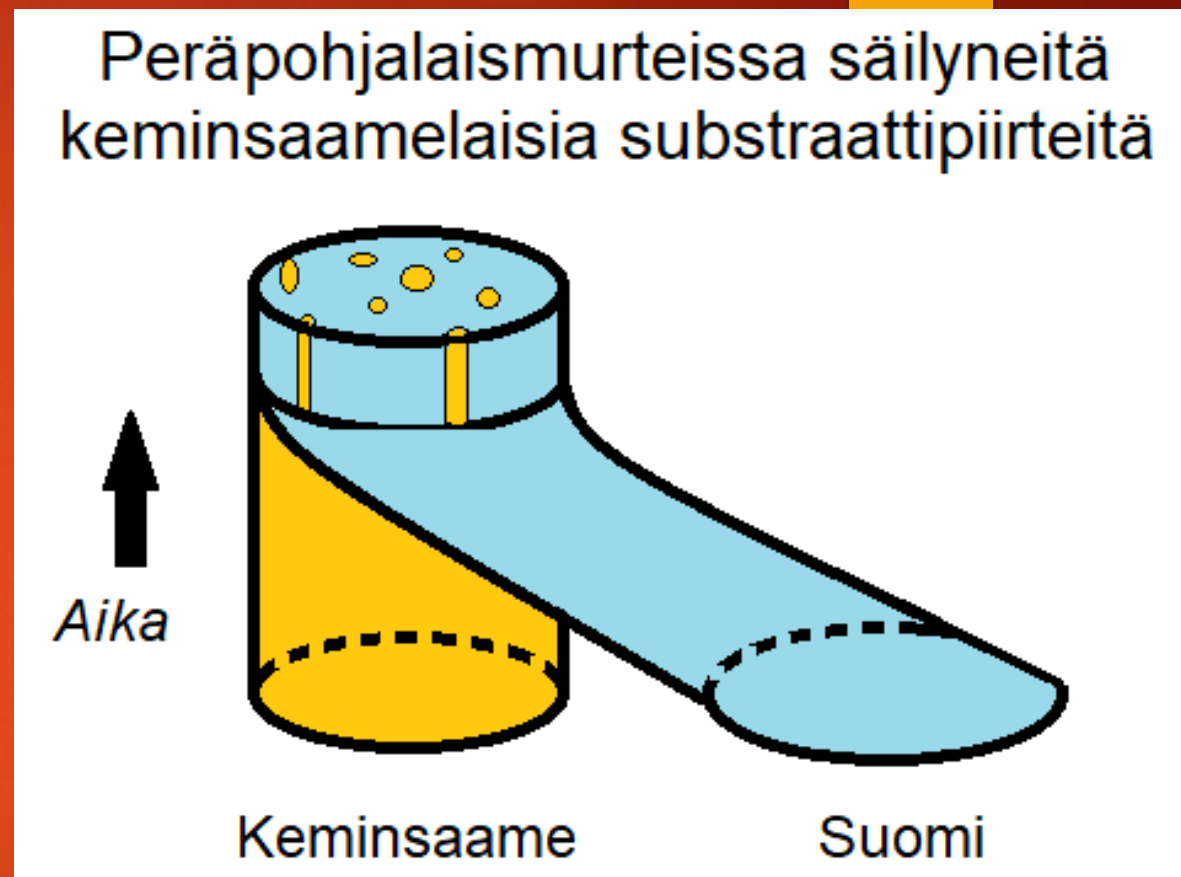
Toisen asteen aineisto: sanalista vokaaliyhdistelmittäin

- Vain kantasaamesta polveutuvat sanat (vrt. *vati*-esimerkki edellä). Yht. 270 sanaa; eniten Som 175.
- Yleisin edustus on todennäköisimmin äännelaillinen.
- Kun säännöllinen edustus on selvillä, on helppo erottaa murteesta toiseen kulkeutuneet lainasanat.

<u>Kantasaame</u>	<u>Inarinsaame</u>	<u>Sompionsaame</u>	<u>Savukoskensaame</u>	<u>Kuolajärvensaame</u>	<u>Sodankylänsaame</u>	<u>Kittilänsaame</u>
* <u>e-e</u>		<u>ö 5, a 3, uo 2, u 1, e 1</u>	<u>u 4, a 1, y(ö) 1</u>	<u>u 6, a 1, o 1, oa 1</u>		
* <u>leste</u> 'lehti'	<u>lostâ</u> 'lehti'	<u>löste</u> 'lehti'		<u>lust</u> 'lehti'		
* <u>kences</u> 'kynnys'		<u>ködsös</u> 'kynnys'				
* <u>peške</u> 'paska'	<u>poškâ</u> 'paska'	<u>pöeschk</u> 'paska'				
* <u>kence</u> 'kynsi'	<u>kozzâ</u> 'kynsi'	<u>koeddse</u> 'kynsi'	<u>kutsunes</u> 'kynsineen'	<u>kudsu</u> 'kynsi'		
* <u>ekte</u> '1'	<u>ohtâ</u> '1'	<u>öht, üht, '1'</u>	<u>g. uuttu C</u>	<u>uht</u> '1'	<u>ovta, achta</u> '1'	
* <u>neme</u> 'nimi'	<u>nommâ</u> 'nimi'	<u>nämma</u> 'nimi', <u>nammat</u> 'nimesi'		<u>nummu</u> 'nimi'		

5.1. Substraatti ja kielenvaihto

- ▶ Latinan *sub* + *stratum* 'alakerros'.
- ▶ Jää uuteen voittavaan kieleen vanhemmasta katoavasta kielestä.
- ▶ Kielenvaihtajat säilyttävät paikalliseen maastoon, luontoon ja elinkeinoihin liittyviä sanoja sekä tärkeiden kohteiden paikannimiä. (Saarikivi 2000; Aikio 2004)

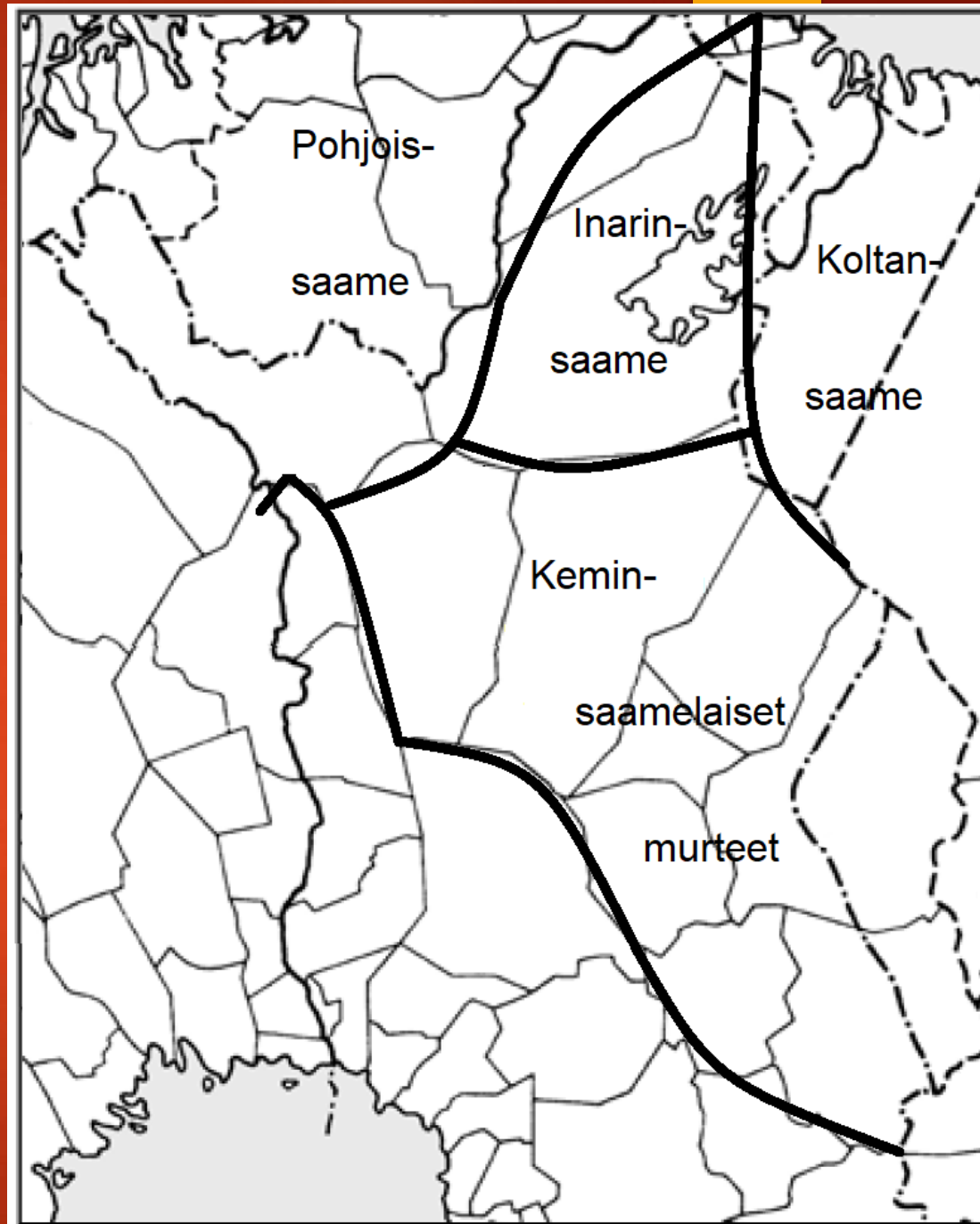
- ▶ Kielenvaihto tapahtuu **kaksikielisyys-**vaiheen kautta. $A \rightarrow B$ vaihtuu helposti viidessä sukupolvessa.
- ▶ **1820**-luvulla Sjögren ja Fellman tavoittivat runsaasti saamentaitoisia ihmisiä.
- ▶ **1840**-luvulla Lönnrot ja Castrén: saamea osattiin jo heikommin.
- ▶ 1800-luvun lopussa ei tutkijoilla enää ole tietoa keminsaamen puhujista.
- ▶ A/B = äidinkieli, a/b = toinen kieli:

- ▶ 1. sukupolvi: A (1760)
- ▶ 2. sukupolvi: Ab (1790)
- ▶ 3. sukupolvi: **AB** (1820)
- ▶ 4. sukupolvi: aB (1850)
- ▶ 5. sukupolvi: B (1880)

- ▶ ***Mahdollisesti*** viimeiset keminsaamea osaavat henkilöt kuolivat vasta 1900-luvulla.
- ▶ Mahdoton todistaa jälkeläisten muistikuvien pohjalta – jää uskon asiaksi.
- ▶ Virhelähteitä: (1) Osasiko saamea vai oliko murteessa ennen enemmän saamelaisia lainasanoja? (Poronhoito) (2) Osasiko keminsaamea vai esim. pohjois- tai inarinsaamea?
- ▶ Pohjoissaamelaisia saapui Inariin ja Sodankylän Vuotsoon 1800-luvun lopulla.

6. Tulokset: keminsaamen murteet

- ▶ Lähtötilanne: Suomen alueella kolme säilynyttä kieltä + kadonnut keminsaame.
- ▶ Äännehistoriallisen tutkimuksen tulos: Kemin Lapin murteet kuuluivat kolmeen eri murreryhmään.

1. Länsikeminsaame

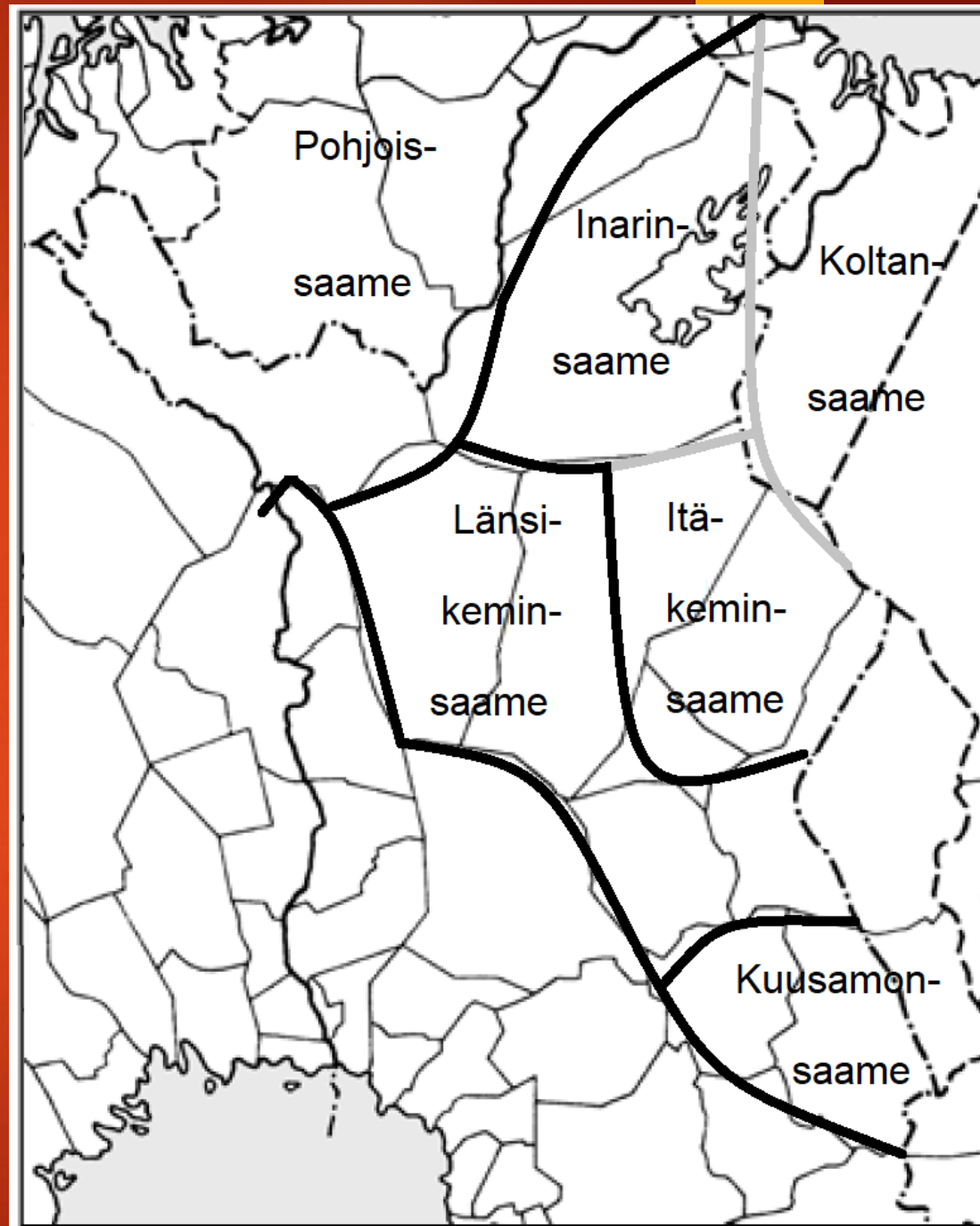
kittilän-, sodankylän-, kemi-
järven- ja kuolajärvensaame

2. Itäkeminsaame

savukosken-, sompion-,
inarin- ja koltansaame

3. Kuusamonsaame

kitkan- ja maanselänsaame

- ▶ Murreryhmä = joukko murteita, jotka jakavat yhteisiä vanhoja äänne­muutoksia.
- ▶ Äännehistoriallinen **murreryhmä** ≈ nykytason **kieli**: kumpikin koostuu murteista. (Kieleen liittyy myös muoto- ja sanataso.)
- ▶ Jos Som ja Sav olisivat säilyneet, olisivatko inarin- ja koltansaame erillisiä **kieliä**? Olisivatko kaikki neljä ”vain” itäkeminsaamen **murteita**?

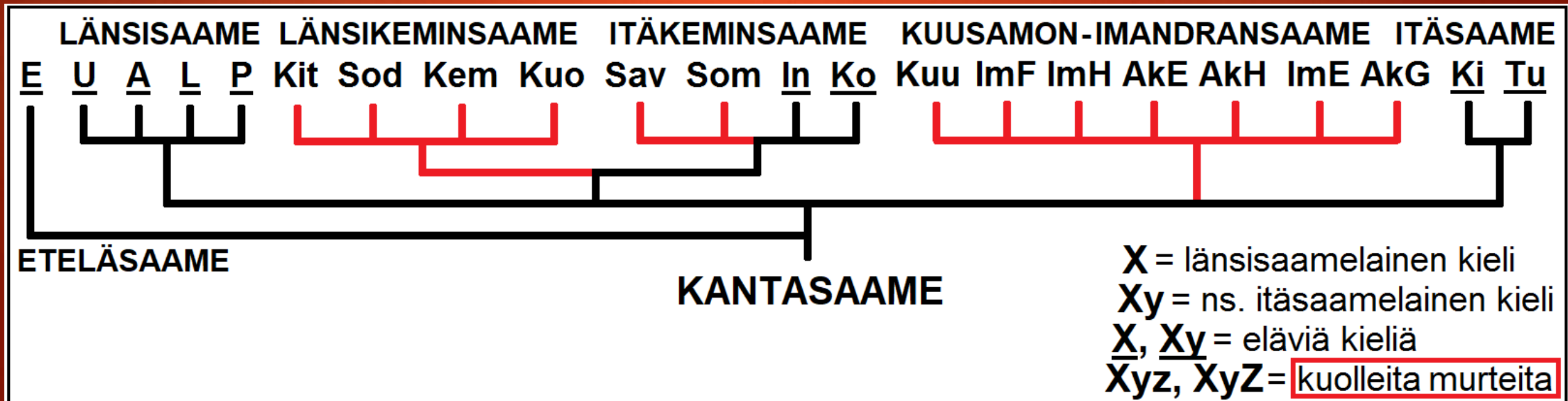
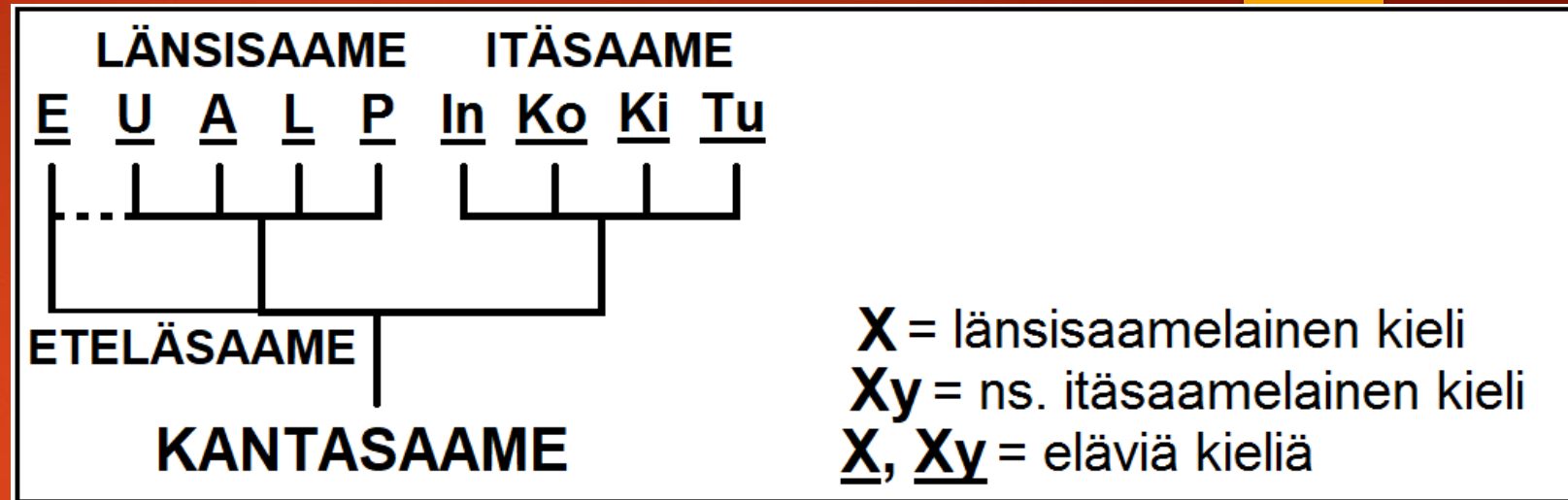

Kielimuoto/murre:	Kit	Sod	Kem	Kuo	Sav	Som	In	Ko
Kielen nimi:	KEMINSAAME						INARI	KOLTTA
Alueellinen nimi:	KEMINLAPINSAAME							KOLTTA
Äännehistoriallinen murreryhmä:	LÄNSIKEMINSAAME				ITÄKEMINSAAME			
Kantamurre:	LÄNTINEN KESKISAAME				ITÄINEN KESKISAAME			

Saamelaiskielten

sukupuu:

aiemmat vs. oma tutkimukseni

0. Kantas.	1. Länsisaame	2'3.Keskis.	2.Länsikemins	3. Itäkemins.	4. Itäsaame
*āpē 'suo'	*āpē	*aapee	*aapee	*ääpe	*aape
*kuoktē '2'	*kuoktē	*kuoktee	*kuoktee	*kuehte	*kuukte
*kolme '3'	*kolma	*kolme	*kolma	*kulme	*kolma
*ękte '1'	*akta	*ękte	*okta	*ęhte	*ękta
*oajne- 'nähdä'	*oajne-	*oajnee-	*oinee-	*oajne-	*uejne
*peajvē 'päivä'	*peajvē	*peajvee	*päivee	*peajve	*peajve
*kiete 'käsi'	*kieta	*kiete	*kieta	*kiete	*kiita

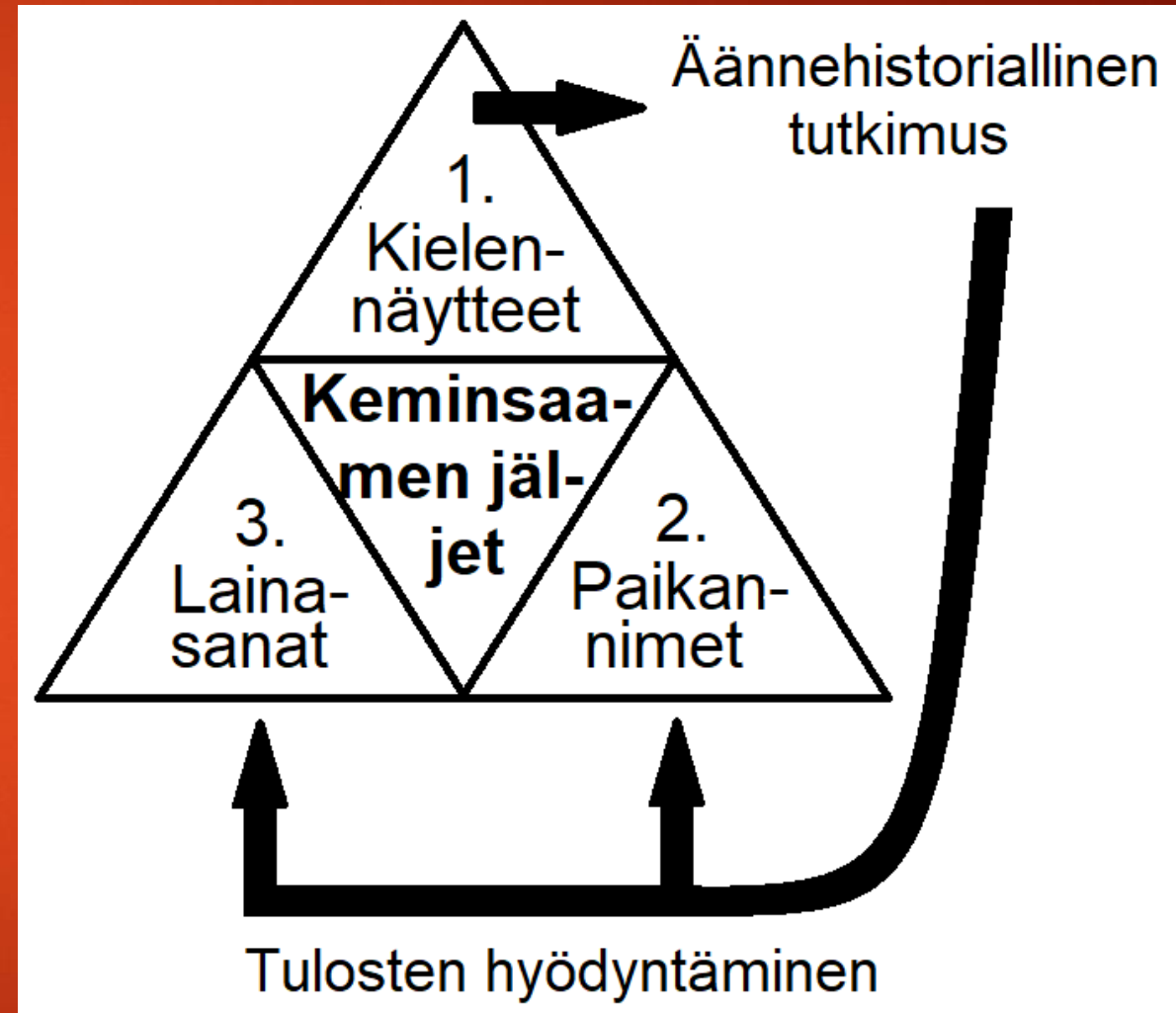
2.Länsikemins	Kittiläns.	Sodankyläns.	Kemijärvens.	Kuolajärvens.
*aapee	**aapii A	abe(ide)	?	aapi
*kuoktee	kuotti B	kuokte	?	küahte (epäs.)
*kolma	kolmu B	**kolma	?	kulmu
*okta	**atta B	ovta	?	uht
*oinee-	oinii 'näki' B	ainasim 'näkinsin'	**oine?	oina 'näen'
*päivee	**peäivi B	päivva	**päive?	päivi, peive
*kieta	**kieta A, B	**kieda	?	kiet

3. Itäkemins.	Savukoskens	Sompions.	Inarinsaame	Koltansaame
*ääpe	**ääpe	ääpä	ääpi	ää´pp
*kuehte	kyöht	kueht	kyeh´ti	kue´htt
*kulme	**kulme	kolmo (epäs.)	kulmâ	koumm
*ehte	**uhte	öht, üht	ohtâ	õhtt
*oajne-	**oaine-	oinam ´näen´	uái´niđ	vuei´nned
*peajve	**peäive	päiv (epäs.)	peivi	pei´vv
*kiete _ɟ : *kiedē _ɟ	kierre-	kiet	kietâ	kiõtt

- ▶ Ei löydy yhtään sanaa, joka löytyisi kaikista murteista. Silti useimmista on riittävästi sanoja yleisimmän edustuksen selvittämiseksi useimmista vokaaliyhdistelmistä.
- ▶ **Kit-A** kuuluu LKS:een; **Kit-B** kuuluu LS:een (mahd. pohjoissaamen Jukkasjärven murretta? [Sammallahti])

7. Sovellus: lainasanat ja paikannimet

- ▶ Paljonko saamelaisia lainasanoja on?
- ▶ Onko erillislainoja eri murteista? (LS ja PN)
- ▶ Vastaavatko murrealueet lapinkylien alueita?
- ▶ Miten puhuma-alueet ovat muuttuneet ajan kuluessa?

7.1. Saamelaiset lainasanat

► LPS = myöhäiskanta-saame.

► LPF =

myöhäiskantasuomi.

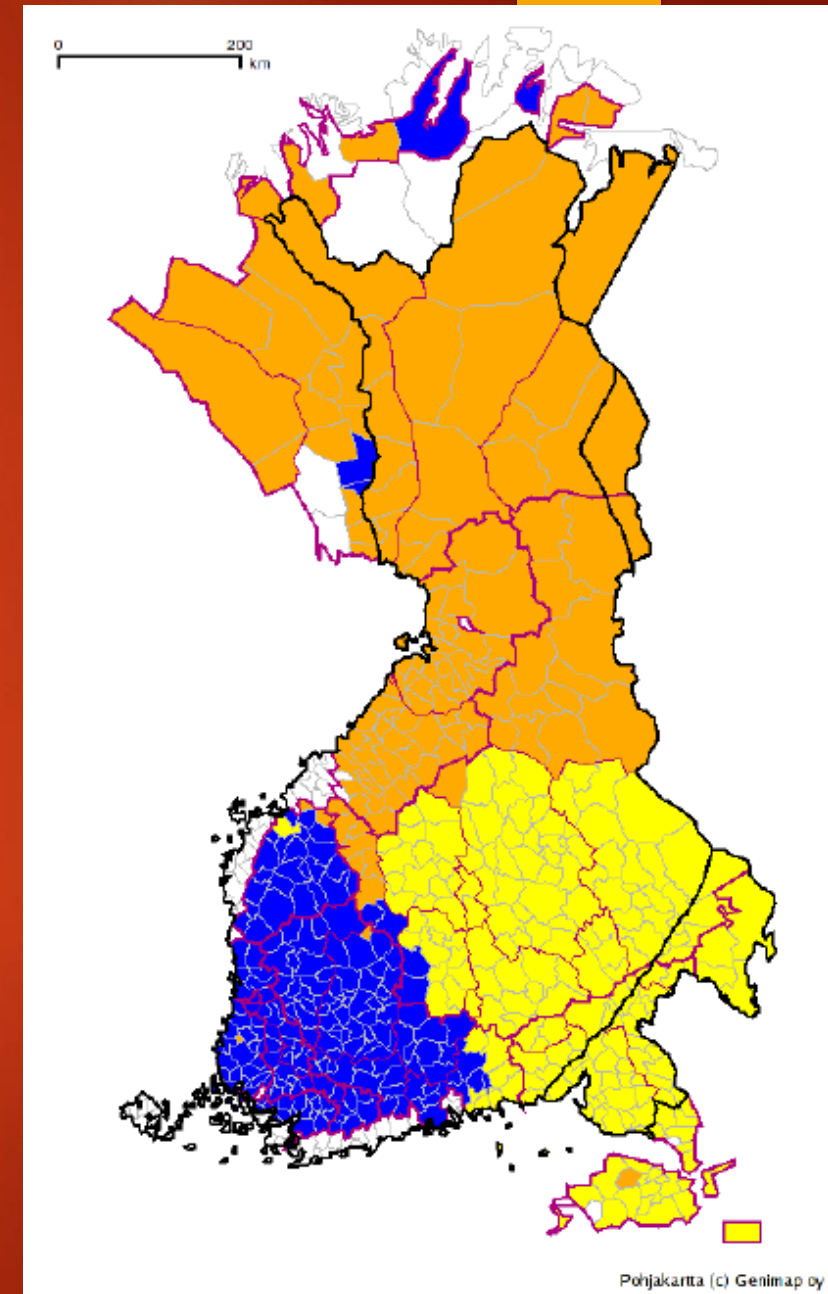
► **Suhteellinen** kronologia = lainasanoja ryhmitellään ikäkerrostumiin äännehistorian avulla.

► **Absoluuttinen** kronologia = voidaan hyödyntää esim. germaanisista ajoituksista (riimutekstit 100 jaa.). (Häkkinen 2010)

Aika	Germaani	Saame	Ims.
1. 1500–1000 eaa.	PreG	LU	LU
2. 1000–600 eaa.	PaG	PreS	PreF
3. 600–400 eaa.	EPG	EPS	EPF
4. 400–200 eaa.	LPG	EPS	EPF
5. 200–0 eaa.	NwG	MPS	MPF
6. 0–150 jaa.	NwG	LPS	MPF
7. 150–300 jaa.	EPN	NwS ~ ES	LPF
8. 300–450 jaa.	EPN	NwS ~ ES	CF
9. 450–600 jaa.	MPN	NwS ~ ES	NF ~ EF

- ▶ Suomen murteissa laajalevikkisiä tai eteläisiä eli jo rautakaudella Etelä-Suomessa lainattuja:
- ▶ *uuttu* 'pesimäpönttö', *tepsiä* 'tehota', *pökkö* 'laho pölkky', *nolo*, *keimailla*, *viti* 'vastasatanut lumi', *vaara* 'mäki', *tomera*, *tivata*, *tilkku*, *pillastua*, *nuotio* jne. (Aikio 2009: lähemmäs 100)
- ▶ Murteissa suppeammin tunnettuja, mutta myöhemmin kirjallisuuden kautta yleiskieleen päätyneitä: *tunturi*, *jänkä*, *tokka*, *suopunki*, *laavu*, *aapa*, *naali*, *mursu* jne. (K. Häkkinen 2007)

- ▶ Peräpohj.murteissa laajalti tunnettuja saam. lainasanoja on **yli 300**, eikä suppeammalla alueella tunnettuja sanoja ole edes laskettu. (Aikio 2009)
- ▶ *Autsi, aihki, jolma, judata, juomus, kaamos, kaira, kaita, kallokas, kaltio, keloja, kero, kiiruna, kopara, kuksa, köngäs* jne. laajalti peräpohj.
- ▶ Sanaston tasolla suom. murteissa kolme pääryhmää. (Leino, Hyvönen ja Salmenkivi 2006; Leino 2009) →

▶ Suomen murteiden sanakirja:
8 nidettä x 1000 s., vielä 12
nidettä tulossa.

▶ Menossa L:n kohdalla. Netissä:
<http://kaino.kotus.fi/sms/>

▶ Murrevaihtelu:

~ *aikki* Pud Sal Kemij Rov Pelk Vit

~ *aihki* Sod Kit Kol Kar Vit

~ *aihti* Pud

▶ Johtuuko vaihtelu keminsaamen murre-eroista
vai suomenkielisten väännöksistä?

aikki s. suuri puu, aihki ←. [kartta]

- Pudasjärvi
- Salla
- *Oli tehny pesänsä isohon aikkihin* lintu. Kemijärvi
- Rovaniemi
- *Niin oli lihava ja vahva* (lapsi) *kun aikintyvi*. Pelkosenniemi
- Vittanki

Marasto ~ morosto ~ murista ~ murusta

- ▶ Murren sanan merkitys on 'koivua kasvava harjanne tai tunturinrinne'. Vokaalivaihtelu ei selity suomen kielen pohjalta, ja sana pidetään saamesta lainattuna. (Aikio 2009)
- ▶ Inarinsaamessa sana on *moorâst* 'korkeahko koivukangas', pohjoissaamessa *maras* 'koivuvaara'. Sanan kantasaamelaiseksi asuksi rekonstruoidaan **meṛestē*.

Saamen sana / suom. p.nimi	Pohjoiss. / Enontekiö	Inarinsaame / Inari	Savukoskens. / Savukoski	Kuolajärv.s. / Salla
*merestē	maras	moorâst	**mureste	**muruste
*merestē	marasto	morosto	murusta	murista

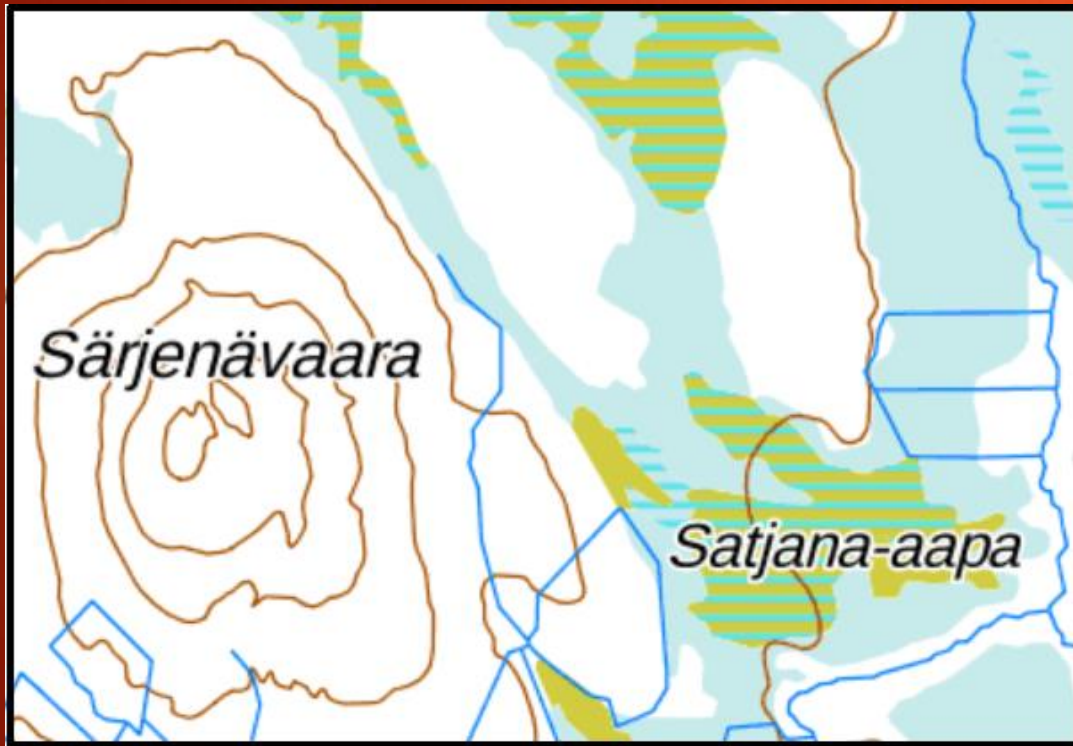
- ▶ Äännehistorian perusteella ennustettu (**) todennäköisin asu ei täysin vastaa paikallisia murreasanoja ja paikannimiä.
- ▶ **Jälkitavujen** vokaalit edustuvat yleensäkin sekavasti saamelaisperäisissä lainasanoissa ja paikannimissä: suomenkieliset eivät ole oppineet niitä oikein. (Mielleyhtymä tuttuun sanaan helpottaa muistamista mutta vääristää äänneasua.)

Jatkotutkimusta lainasanoista

- ▶ Murre sanojen kerääminen? Kaikkia tuskin tavoitettiin 1900-luvun alussa. Toisaalta osa on kadonnut sen jälkeen; nuori polvi ei opi enää niitä.
- ▶ Suomen murteiden sanakirja, myös verkossa (vasta A-L).
- ▶ Vertailu saamen sanakirjoihin. Kantasaamen asut: *Yhteissaamelainen sanasto* (Lehtiranta 1989).
- ▶ Keminsaamen äännehistorian avulla voi selittyä monen sanan murrevaihtelu.

7.2. Saamelaiset paikannimet

Särjenävaara ~ Satjana-aapa

- ▶ Savukosken kaakkoispuolella on lähekkäin paikannimet Särjenävaara ja Satjana-aapa.
- ▶ Tällaisia sanoja ei ole suomen kielessä, eikä elävistä saamelaiskielistäkään tunnu löytyvän mitään sopivaa sanaa.

- ▶ Ei tarvitse edes tietää, mihin saamen sanaan yhteinen määriteosa (alkuosa) perustuu.
- ▶ Riittää että nähdään äännevastaavudet $\ddot{a} \sim a$ ja $r \sim t$:
  1. Äännevastaavuus $\ddot{a} \sim a$ periytyy äännteestä $*\bar{a}(-\bar{e})$, ja äännevast. $r \sim t$ äännteestä $*\bar{d}$.
  2. Vaihtelun Särjenä $\sim$ Satjana taustalle voidaan näin rekonstruoida kantasaameen $*s\bar{a}\bar{d}\bar{j}\bar{e}\bar{n}\bar{a}$, vaikkei tällaista sanaa tai sen merkitystä edes tunnettaisi.

3. Nimielementti Särjenä on lainattu savukoskensaa-
mesta, koska siinä näkyy itäkeminsaamelainen äänteen-
muutos $*\bar{a} > *ä$ (2. tavun $*\bar{e}$:n ed.) ja savukoskensaa-
lainen äänteenmuutos $*\bar{d} > *r$.

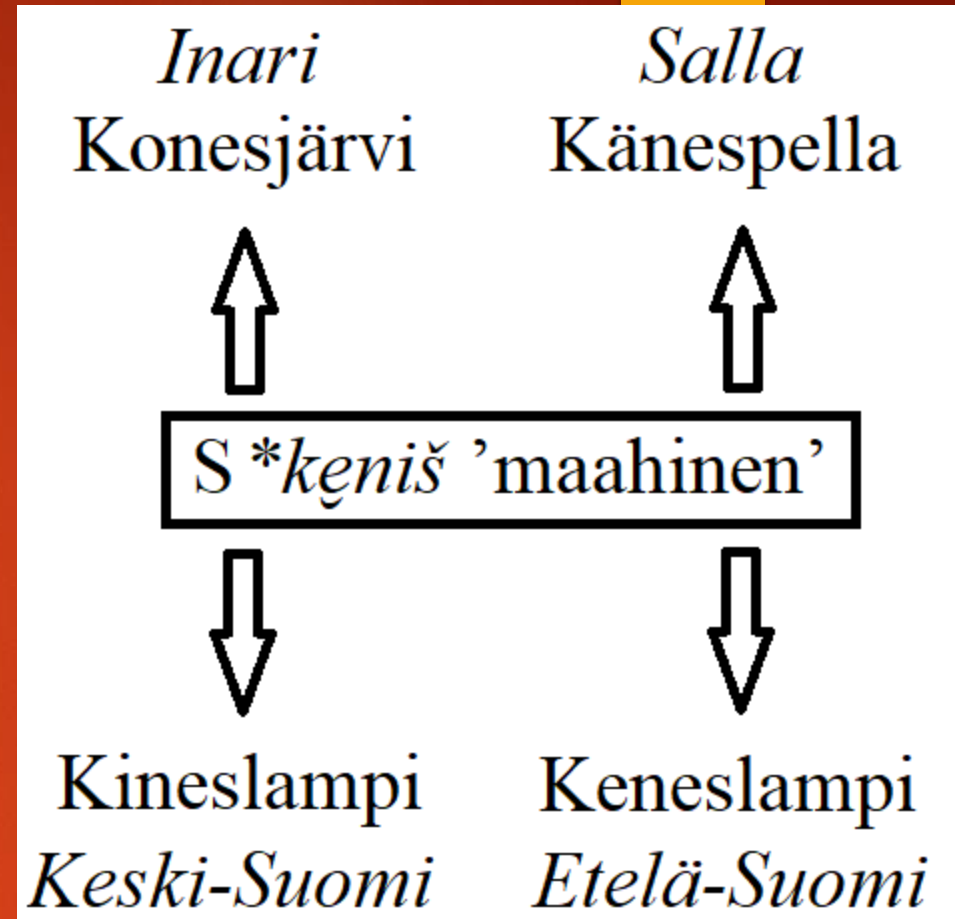
4. Nimielementti Satjana on lainattu murteesta, jossa $*\bar{a}$
ja $*\bar{d}$ olivat säilyneinä. (Lähin ehdokas Kuo.) Suomenkie-
listen lainatessa nimen äänneet korvattiin a :lla ja t :llä.

5. Perusosa (jälkiosa) usein käännetty, ei lainattu: S
 $*\bar{v}\bar{a}\bar{r}\bar{e}$ olisi Sav $v\bar{a}\bar{a}\bar{r}\bar{e} \rightarrow$ sm. $**v\bar{a}\bar{a}\bar{r}\bar{e}$. Sen sijaan *vaara*.

- ▶ Tuskinpa murreraja kulki juuri näiden paikannimien välissä, mutta myöskään aivan satunnaiset vierailijat eivät voi selittää paikannimiä.
- ▶ Nimipari ei ole Savukosken ja Sallan (Kuolajärven) rajalla; ei ole kyse lapinkylien rajankäynnin kannalta olennaisista paikannimistä.
- ▶ Vanhakantaisempi nimi **Satjana-aapa** saattaa olla vanhempi kuin **Särjenävaara**. Sav on voinut syrjäyttää aikaisemman saamelaismurteen. (LKS tai Kuu?)

Känespella (Salla)

- ▶ Nimi on ainoa laatuaan Suomessa. Voidaan yhdistää samannäköisiin:
- ▶ Viitasaarella (KSU) Kineslampi, Inarissa kaksi Konesjärveä, Utsjoella Kenesjärvi, Heinolassa (PHÄ) ja Ruokolahdella (EKA) Keneslampi.
- ▶ S *keņiš 'maahinen' > In *kooniš*.
- ▶ Saam. paikannimissä tiedetään *e korvautun suomen *i*:llä tai *e*:llä: S **eļēmus(s)e* 'ylin' → Elimysjärvi, S *eļēmāńće 'ylimmäinen' → Ilomantsi. (Aikio 2007)

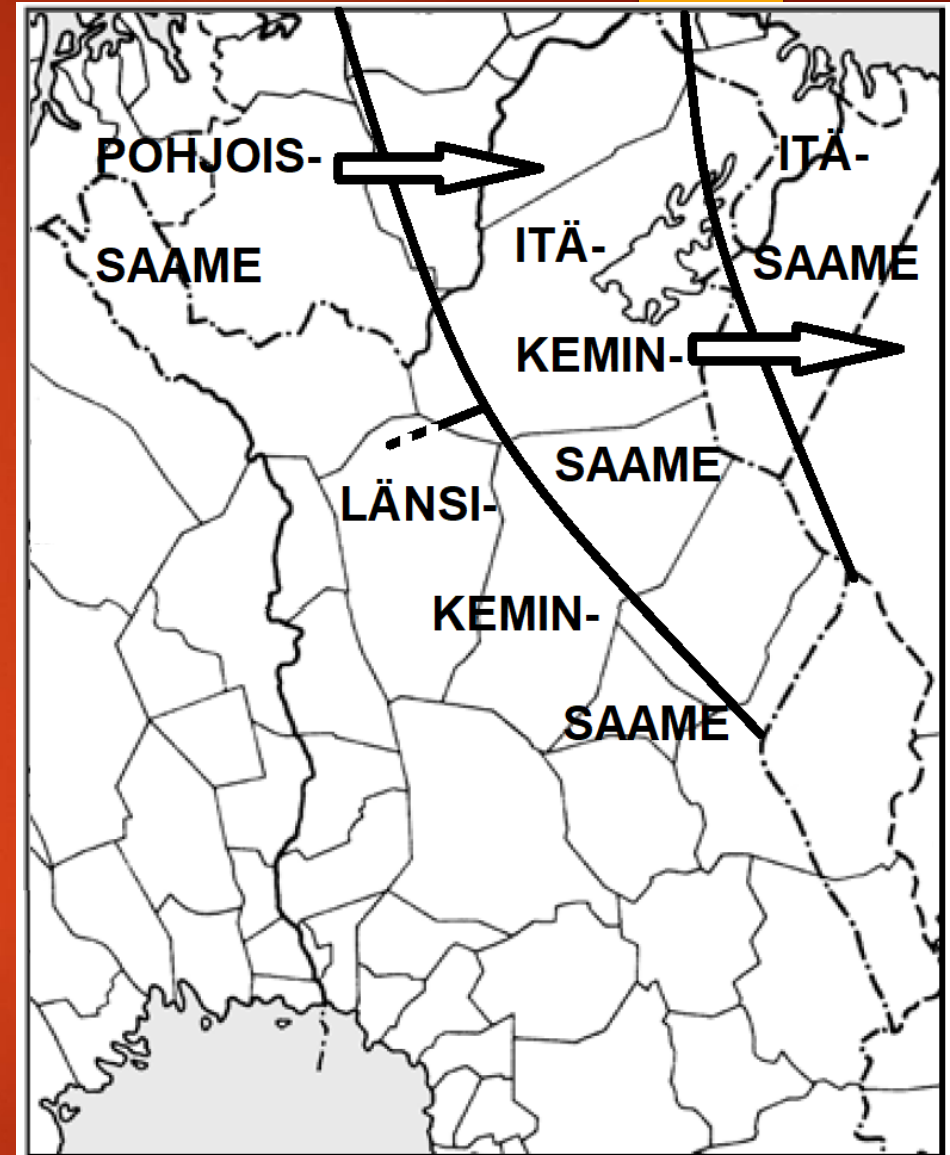
- ▶ **Som:** muutos $*e_1 > *ä$ on säännöllinen $*ē:n$ edellä (S $*i$ myöh.)
- ▶ Känespella sijaitsee Sallassa lähellä Pelkosenniemen rajaa.
- ▶ Sompion lapinkylä kattoi etelässä Pelkosenniemen.
- ▶ **-pella?** Mahd. suom. **pöllä** 'heinäinen saari'; lähellä Pöllänkukkula (saari suolla). Känespella on mäki suolla.
- ▶ Suo $ö \rightarrow$ Som $e \rightarrow$ Suo $e?$

7.3. Saamelaismurteiden aiemmat puhuma-alueet

- ▶ Paikannimistöstä ja sanastosta voidaan löytää myös ”toisen asteen” substraattia.
- ▶ Ennen kuin suomi syrjäytti keminsaamen murteet, saamelaismurteet ovat syrjäyttäneet myös toisiaan.
- ▶ Itäsaamea eli kuolansaamea luonnehtii suppeiden diftongien oikeneminen: **uo > *uu* ja **ie > *ii*
- ▶ Koltansaamessa joukko sanoja, joissa nämä näkyvät: *luhtt* 'lahti', *luubbâl* 'lampi/lompolo', *kuusik* 'kuukkeli', *čuužž* 'siika', *jiivjj* 'vaalea poro', *vu´vdd* 'metsä'.

- ▶ Pohjoissaamen Itä-Ruijan murteessa on selviä IKS piirteitä, joita ei ole muissa murteissa:
  1. "tumma" *a* (< *S *e*) on säilynyt erillään "heleästä" *á*:sta (< *S *ā*).
  2. **ā* > *ä* 2. tavun etuvokaalin ed.
  3. **uo* > *ue* 2. tavun etuvok. ed.
(Piiirteet: Sammallahti 1998)
- ▶ IKS:n alue näyttäisi ulottuneen Norjan puolella Karasjoen ja Porsangerin kuntiin saakka.

Murreryhmien aikaisemmat alueet substraattipiirteiden ja -sanojen sekä paikannimistön perusteella.

Jatkotutkimusta paikannimistä

- ▶ Paikannimien kerääminen? Lapin kartalla on paljon ”tyhjää”: nimettömiä lampia, mäkiä jne. – nimeä ei ole tavoitettu? Paikannimitietoa menetetään jatkuvasti vanhusten kuollessa: nuori polvi ei opi kaikkia syrjäisiä nimiä.
- ▶ Paikannimitutkimuksia; *Suomalainen paikannimikirja*.
- ▶ Kansalaisen karttapaikka (netissä).
- ▶ Keminsaamen äännehistorian avulla voi selittyä monen paikannimielementin murrevaihtelu.

8. Keminsaamen henkiinherätys?

- ▶ **Äännehistoria** tarjoaa suoraan välineen, jolla mistä tahansa saamen sanasta voidaan tuottaa ”säännöllinen” vastine mihin tahansa keminsaamen murteeseen.
- ▶ Kun se on mahdollista, sitä kannattaa pohtia...

Kantasaame	Inarinsaame	Sompionsaame	Savukoskensaame	Kuolajärvensaame	Sodankylänsaame	Kittilänsaame
* <u>vārē</u> 'vaara, mäki'	<u>vääri</u>	<u>väärre</u>		<u>väre, vuärre</u> 'vaara'	<u>varre</u> 'vaara'	
* <u>ājkē</u> 'aika'	<u>äigi</u>	<u>äig</u>				<u>aikii</u> 'aikaa' A
* <u>ājjē</u> 'äijä, isoisä'	<u>äijih</u> + 'ukkonen'	<u>äijeg</u> 'ukon'		<u>äijeg</u> 'ukon'		
* <u>āpē</u> 'suo'	<u>ääpi</u>	<u>ääpä</u>		<u>aapi</u> 'suo, jänkä'	<u>abeide</u> 'aapoja'	
* <u>vāncē</u> - 'kulkea'	<u>vāccid</u>	<u>vadsam</u> 'kuljen'	<u>vaadel</u> 'lähteä k.' B			
* <u>tāktē</u> 'luu, ruoto'	<u>tähti</u>	<u>tahte</u>				<u>tauftist</u> 'luusta' A

- ▶ Jokaisessa luonnollisessa kielessä on epäsäännöllisyyttä, kuten keminsaamen kielenkäytötkin todistavat.
- ▶ Kuolleiden kielten kohdalla säännöllisyys on ainoa vaihtoehto.
- ▶ Esim. ”ennustava” tietokanta kuten Álgu, saamen etymologinen tietokanta:

<http://kaino.kotus.fi/algu/index.php>

Lähteenmukaiset tiedot: <input type="text" value="kaikk"/>			
merestē	=	pohjoissaame	maras
[merestē]	=	pohjoissaame	[mârâs]
[merestē]	=	inarinsaame	[moorast]
merestē	=	inarinsaame	moorâst
merestē	=	koltansaame	mõõrâst
[merestē]	?=	akkalansaame	[-mjæresk]
[merestē]	?=	norjanlappi	[moarast]
merestē	: saame	>	suomi marasto

Kantasaamen kategoria	Kantasaame	Eteläsaame
Nominatiivi: --	*kuolē 'kala'	guelie
Genetiivi: -n	*kuolēn 'kalan'	guelie-n
Akkusatiivi: -m	*kuolēm 'kalan'	guelie-m
Illatiivi: -ān	*kuolān 'kalaan'	gual-an
Inessiivi: -snē	*kuolēsne 'kalassa'	guele-sne
Elatiivi: -stē	*kuolēstē 'kalasta'	guele-ste
Komitatiivi: -jne	*kuolējne 'kalan kanssa'	gueli-ne
Essiivi: -ne	*kuolēne 'kalana'	gueli-ne

- ▶ Kielioppi olisi mahdollista rekonstruoida kantasaamen (Korhonen 1981, Sammallahti 1998) ja elävien kielten avulla.
- ▶ Helpoin IKS:lle: inarin- ja koltansaame lähellä.
- ▶ Kantasaam. sanoja n. 1500 > kemins. 270; nykyelämän sanat lainataan.

Mitä rekonstruoidaisiin?

1. Kaikki murteet vai osa?

2. Kantamurteet eli LKS, IKS ja kuusamonsaame? (Vrt. latina, kirkkoslaavi.)

3. Omaksuttaisiinko elävä kieli? Inarin- ja koltansaame polveutuvat itäkemin-saamesta.

- ▶ Onko turhaa rekonstruoida monia murteita, jos tarkoitus olisi vahvistaa metsälappalaisten jälkeläisten yhteistä identiteettiä?
- ▶ Yksi murre laajemmin, muille käännettäisiin seremon. lauseita?
- ▶ Kantamurre olisi "tasapuolinen".
- ▶ Elävän kielen omaksumisessa eettisiä kysymyksiä.
- ▶ Kirjainmerkit suomen mallin mukaisesti? ā => aa, č => tš jne.

*Vuovtē jāvrē ālmōk ealā, Kieme, sāmē kiele, mācā.

'Metsän järven kansa elää, Kemin saamen kieli palaa.'

- ▶ *Kit-A*: Vuovtii jaurii aalmuug elaa, Kiema saamii kiela maatsaa.
- ▶ *Sod*: Vuovte jaure almok äla, Kiema same kiela matsa.
- ▶ *Kuo*: Vuovte jaure aalmog älla, Kiema saame kiella maatsa.
- ▶ *Som*: Vuöyde jäure aalmog äla, Kieme sääme kiele maatsa.
- ▶ *Sav*: Vyöde jäyre aalmok ela, Kieme sääme kiele maatsa.
- ▶ *In*: Vyevidi jäävri aalmug iälá, Kiemâ säämi kielâ máccá.
- ▶ *Ko*: Vuu´d jääu´r aalmi jeäll, Ķiõm sää´m ĳiõll mäcc.

(Esimerkkejä korjattu 12.7.2018: In, Ko)

9. Lähteet

- ▶ Aikio, Ante 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. – *Virittäjä* 107, s. 99–106. Helsinki: Kotikielen seura. http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2003_99.pdf
- ▶ Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.): *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*, s. 5–34. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII. Helsinki: Uusfilologinen yhdistys ry.
- ▶ Aikio, Ante 2007: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 4, s. 159–197. Debrecen/Helsinki: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézete / Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://mnytud.arts.klte.hu/onomural/kotetek/ou4/08aikio.pdf>
- ▶ Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja, Oulun yliopisto. <http://cc.oulu.fi/~anaikio/slw.pdf>
- ▶ Enbuske, Matti 2008: *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. Bibliotheca Historica 113. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ▶ Häkkinen, Jaakko 2007: *Kantaauralin murteutumisen vokaalivastaavuuksien valossa*. Pro gradu -työ, Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19684>

- ▶ Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 92, s. 9–56. <http://www.sgr.fi/susa/92/hakkinen.pdf>
- ▶ Häkkinen, Jaakko 2010: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (OSA 2). – *Muinaistutkija* 2 / 2010. <http://www.mv.helsinki.fi/home/jphakkin/Jatkuvuus2.pdf>
- ▶ Häkkinen, Jaakko 2012: Early contacts between Uralic and Yukaghir. Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi & Erika Sandman (toim.): *Per Urales ad Orientem Iter polyphonicum multilingue Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264, s. 91–101. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. http://www.sgr.fi/sust/sust264/sust264_hakkinenj.pdf
- ▶ Häkkinen, Kaisa 2007: Suomen kirjakielen saamelaiset lainat. *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. https://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_hakkinen.pdf
- ▶ Itkonen, Erkki 1940: Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä. – *Virittäjä* 44.
- ▶ Itkonen, T. I. 1933: Kolme E. Lönnrotin muistiinpanemaa lappalaista joikua. *Suomi*, 5. jakso, 16. osa.
- ▶ Itkonen, T. I & Frans Äimä 1918: Jacob Fellmanin muistiinpanot Sompion ja Kuolajärven lapinmurteista. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XXX.

- ▶ Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ▶ Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ▶ Leino, Antti 2009: Miten tietokone näkee suomen murteet? (Esitelmä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa 2.11.2009.)
<https://www.cs.helsinki.fi/u/leino/opetus/tietokone-ja-murteet-09.pdf>
- ▶ Leino, Antti – Saara Hyvönen – Marko Salmenkivi 2006: Mitä murteita Suomessa onkaan? Murren levikin kvantitatiivista analyysiä. – *Virittäjä* 1 / 2006.
http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemistot/jutut/2006_26.pdf
- ▶ Saarikivi, Janne 2000: Kontaktilähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. – *Virittäjä* 104. <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/saarikivi/substrat.pdf>
- ▶ Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.
- ▶ Äimä, Frans 1918: Äänneopillinen katsaus Sompion ja Kuolajärven lapinmurteisiin. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXX.